

BELİRLİ TOPLUMSAL DURUMLARIN ALGILANMASINDA DENETİM ODAĞININ ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Ali DÖNMEZ*

Heider'in (1958) geliştirdiği denge kuramının temel hipotezine göre, kişilerarası ilişkilerde dengesiz bir durum dengeli bir duruma dönüştürülmek eğilimindedir. Heider kuramında kişilerarası ilişkilieri, temel olarak, iki kişi ve tartışması yapılabilir bir konu, olay, kişi ya da nesneden oluşan üç ögeli hayali durumlarla örnekler. Kısaca özetlersek, Heider, bir kişi (K), diğer bir kişi (DK) ve X adını verdiği üçüncü bir öge arasındaki ilişkilerin K'nin (birinci öge) bakışı açısından olumlu (+) ya da olumsuz (—) olmalarına göre oluşan sekiz toplumsal durum üzerinde durur. Burada geçen "olumlu" ve "olumsuz" sözcükleri yerine göre sevme ve sevmeme biçiminde duygusal bir ilişkiyi ya da ait olma-olmama, benzer olma-olmama, sahip olma-olmama gibi bir birlik benzerlik ilişkisini ifade eder. Her toplumsal durumda K o durumu algılayan kişi, DK ise K'nin algıladığı diğer bir kişi, X'de gene K'nin algıladığı üçüncü bir ögedir.

Denge kuramına göre, söz konusu sekiz durumdan ögeleri arası ilişkilerden tümü (+), ya da ikisi (—) biri (+) olan dördü dengeli, ögeleri arası ilişkilerden tümü (—), ya da ikisi (+) biri (—) olan diğer dördü de dengesizdir.

Kuramın temel hipotezine göre, kişi (K) kendisini dengesiz bir durum içinde bulduğunda rahatsız olacak ve o durumu dengeli bir duruma dönüştürmek doğrultusunda bir iç baskı duyacaktır. Eğer kişi, kendisini dengeli bir durum içinde bulursa rahatsız olmayacak ve dolayısıyla, o durumu değiştirmek yönünde bir baskı da duymayacaktır.

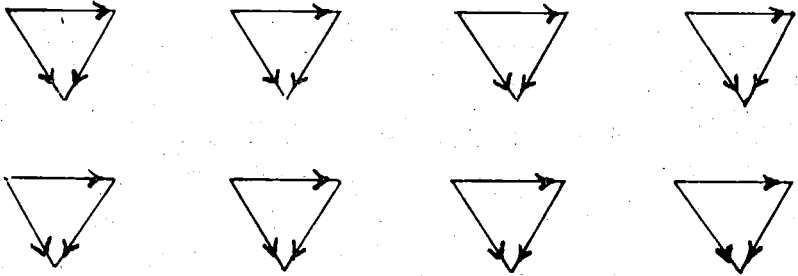
* A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü Öğretim Üyesi

Şimdi dengeli ve dengesiz toplumsal durumlara ikiye örnek verelim:

Dengeli durumlar. A) Ayşe (K) Fatma'yı (DK) sevmektedir. Ayşe'ye göre K-DK ilişkisi olumludur. Ayşe toprak reformuna (X) taraftardır, yani K—X ilişkisi olumludur. Aynı biçimde Fatma da toprak reformuna (X) taraftardır. Diğer bir deyişle DK—X ilişkisi de olumludur. Öyleyse öğeleri arası ilişkilerin tümü olumlu (+) olan bu durum dengeli bir durumdur. B) Öte yandan, eğer Ayşe Fatma'yı sevmiyor (K—DK ilişkisi olumsuz), Ayşe toprak reformuna taraftar (K—X ilişkisi olumlu) ve Fatma toprak reformuna karşı (DK—X ilişkisi olumsuz) ise bu durum da gene dengeli bir durumdur.

Dengesiz durumlar. A) Eğer Ayşe Fatma'yı sevmiyorsa (K—DK ilişkisi olumsuz), Ayşe toprak reformuna karşı (K—X ilişkisi olumsuz), ise ve Fatma da toprak reformuna karşı (DK—X ilişkisi olumsuz) ise, öğeleri ilişkilerin tümü olumsuz (—) olan bu durum dengesizdir. B) Öte yandan, Ayşe Fatmayı seviyor (K—DX ilişkisi olumlu), Ayşe toprak reformuna taraftar (K—X ilişkisi olumlu) ve Fatma toprak reformuna karşı (DK—X ilişkisi olumsuz) ise öğeleri arası ilişkilerden ikisi (+) biri (—) olan bu durum da dengesiz bir durumdur.

Denge kuramında üzerinde durulan sekiz durum numaralanmış olarak Şekil 1'de verilmiştir. Bunlardan ilk dördü dengeli, son dördü ise dengesizdir.



Şekil 1: Denge Kuramındaki 8 toplumsal durum.

Denge Kuram'ında Eğilimler:

1. *Dengeleme Eğilimi*: Kuramın kişi kendisini dengesiz durumlar içinde bulduğunda bunları dengeli durumlara dönüştürmeye, böylece kendisini, rahatsız edici durumlardan kurtarmaya çalışacağı biçimindeki ana hipotezi değişik araştırmacılarca desteklenmiş ve kişilerdeki bu genel eğilime dengeleme eğilimi adı verilmiştir (Gutman ve Knox 1972; Whitney 1971; Price, Harburg ve Newcomb 1966; İnsko ve Arkadaşları 1974; Jorlan 1953).

Ancak araştırmalar dengeleme eğiliminin yanında üç temel eğilimin daha varlığını ortaya çıkarmıştır. Bunlar sırasıyla şöyle özetlenebilir.

2. *Anlaşmalı Durumları Tercih Eğilimi*: Heider'in üzerinde durduğu sekiz durumdan dördünde K ve DK "X" konusunda anlaşmış durumdadırlar. Diğer bir deyişle, X (üçüncü öge) konusunda ya ikisi de olumlu ya da ikisi de olumsuz tutuma sahiptirler. Kısaca K—X ve DK—X ilişkilerinin aynı olduğu bu dört duruma (Şekil 1. deki 1,2,5 ve 7 numaralı durumlar) anlaşmalı durumlar; K ile DK'nin X konusunda anlaşamadığı diğer dört duruma (Şekil 1'de 3,4,6 ve 8 numaralı durumlar) da tartışmalı durumlar denmektedir. Araştırmalar, genel olarak, bireylerin anlaşmalı durumları, tartışmalı durumlara oranla daha "rahat" bulduklarını ve bu durumları değiştirmek yönünde daha az bir değişiklik yapmak eğilimi gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Bu eğilime anlaşmalı durumları tercih eğilimi adı verilmektedir (Jordan 1953; İnsko, C.A., Songer, E., ve McGarvey, W. 1974; Morrisette 1958; Price, Harburg ve Newcomb 1966; Rodrigues 1967; Johnson 1970;).

3. *Çekici durumları tercih eğilimi*: Buraya kadar sözü edilen sekiz toplumsal durumdan herbirindeki K ile DK (ikinci öge) arasındaki ilişki ya olumludur ya da olumsuz. Yani K "DK"yi ya sever ya da sevmez. İşte sekiz durumdan K-DK ilişkisi olumlu olan dördüne "çekici" durumlar; bu iki öge arasındaki ilişkinin olumsuz olduğu diğer dördüne de "itici" durumlar adı verilmektedir. Şekil 1'deki 1,2,6 ve 8 numaralı durumlar çekici, 3,4,5 ve 7 numaralı durumlar itici durumlardır. Araştırma sonuçları kişilerin genel olarak çekici durumları itici durumlardan daha rahat bulma ve bunlarda daha az değişiklik yapmak eğiliminde olduklarını göstermektedir. (Gutman ve Knox 1972; Dönmez 1975; Whitney 1971, Johnson 1970; Rodrigues 1967; Price, Harburg ve Newcomb 1966).

4. *Olumlu dengeli durumları tercih* (daha rahat bulma eğilimi): Bu eğilim sekiz durumdan yalnızca dengeli olan dördü ile ilgilidir. Daha önce üzerinde durulan dengeli dört durumdan K ve DK (iki

insan ögesi) arasındaki ilişkinin olumlu (+) olduğu ikisine (Şekil 1'deki 1 ve 2 numaralı durumlar) olumlu dengeli durumlar; K ve DK arasındaki ilişkinin olumsuz olduğu diğer ikisine de (3 ve 4) olumsuz dengeli durumlar adı verilmiştir. Araştırmalar, deneklerin, genel olarak, olumlu dengeli durumları, olumsuz dengeli durumlardan daha rahat bulma ve bunları daha az değiştirmek eğiliminde olduklarını ortaya çıkarmıştır. (Brickman ve Horn 1973; Dönmez 1975; Johnson 1970; Burnstein 1967; Rodrigues 1967; Zajonc ve Burnstein 1965 a,b).

Bu eğilimlerin Türk deneklerde de aynı biçimde var olduğu A. B.D. ve Türkiye üniversite öğrencileri üzerinde yapılan karşılaştırmalı bir araştırmada görülmüştür (Dönmez 1975).

Öte yandan Rotter'ın (1966) toplumsal öğrenme kuramından kaynaklanan ve Denetim Odağı (Locus of Control) olarak bilinen bir kişilik özelliği vardır. Bu özellikle ilgili olarak, insanlar, belli bir zaman kesitinde iki gruba ayrılabilirler: 1) çevrelerini kendi yararlarına değiştirebileceklerine inananlar; 2) daha çok, çevrenin denetiminde olduklarına inananlar (Smith ve İnkeles 1966). Bunlardan birinci gruba içten denetimliler, ikinci gruba da dıştan denetimliler adı verilmektedir. Konu ile ilgili diğer bazı yazarlara göre ise bazı insanlar iyi ya da kötü kendilerine olanların nedeninin gene kendileri ya da kendi davranışları olduğuna, diğer bazıları ise ödül ve cezalar biçiminde kendilerine olanların nedeninin şans, talih, kader, kismet ya da güçlü başkaları gibi kendi dışlarındaki güçler olduğuna inanmak eğilimindedirler. İlk gruba girenler kendilerine olanları denetleyen gücün kendi içlerinde, ikinci gruba girenlerse bu gücün kendi dışlarında odaklandığına inanmak eğilimindedirler. (Rotter 1966, Phares 1978, Lefcourt 1967). İşte Rotter denetim odağını kendi içlerinde (davranış, yetenek ve becerilerinde) algılayan bireylere içten denetimler, kendi dışlarında (şans, talih, kader vb.) algılayanlara da dıştan denetimliler adını vermektedir.

İlgili yazar ve araştırmacılara göre bu iki gruba giren bireyler bazı özellikler bakımından birbirlerinden ayrılmaktadır. Örneğin, içten denetimliler, dıştan denetimlilerle karşılaştırıldığında;

1. Amaçlarına ulaşmada daha etkilidirler (Gilmor 1978; Gochman 1971; Lombardo ve Berzonsky 1975; Bledsoe 1978).

2. Çevrelerinde değişiklik yapmaya, toplumsal etkinliklere katılmaya, başkalarına yardım etmeye daha yatkındırlar (Pandey, 1979;

Pandey ve Khan 1977; Smith ve Inkeles 1966; Carlson ve Hyde, 1980).

3. Daha yaratıcıdırlar (DuCette, Wolk ve Freidman 1972; Cohen ve Oden 1974; Bledsoe 1979).

4. Kişilerarası ilişkilerde daha rahat ve başarılıdırlar (Bryant 1974; Kennelly ve Kinley 1975; Cohen ve Farley 1973; Deysach, Keller, Ross ve Hiers 1975).

5. Kendi çevrelerini ve geleceklerini etkileyebileceklerine daha fazla güvendiklerinden, akademik açıdan daha başarılıdırlar (Nowicki ve Walker 1974; Reimanis 1973; Chance 1972; Powell 1971; McGee ve Crandall 1968; Battle 1965; ve diğerleri).

6. Amaçlarına ulaşmalarında yardımcı olabilecek çevresel uyaran ve ipuçlarını daha iyi değerlendirebilmektedirler ve bunlara göre hareket edebilmektedirler (Wolk ve DuCette 1974; DuCette ve Wolk 1973; Moser ve Moser 1973; Lefcourt ve Wine 1969; Phares 1968; Gregory ve Nelson, 1978).

Özet olarak, Heider'in denge kuramı ve bu kurama ilişkin araştırma sonuçları ile Rotter'in denetim odağı kavramı ve ilgili araştırma bulguları arasında belli bir paralellik var görünmektedir. Diğer bir deyişle, içten denetimliler çevrelerinde özellikle de, içinde bulunmaktan hoşlanmadıkları durumlarda, kendi yararlarına, değişiklik yapmaya, dıştan denetimlilere oranla, daha yatkındırlar. Heider da, genelde, insanların dengesiz toplumsal durumlardan ve kişilerarası ilişkilerden rahatsız olacaklarını (böyle durumları rahatsız edici bulacaklarını) ve bunları dengeli, daha rahat durumlara dönüştürme amacıyla değiştirmeye çalışacaklarını kestirmiş, bu da araştırmalarla desteklenmiştir.

Bu durumda, hiç değilse Heider'in toplumsal durumları söz konusu olduğunda, bunları "rahatlık" açısından algılayıp daha rahat (dengeli) durumlara dönüştürme (değiştirme) isteğinin derecesi bakımından içten denetimlilerle dıştan denetimliler arasında bir farklılığın bulunması beklenebilir.

Ayrıca, araştırmalar insanların, belli bir çabaya mal olan başarı, ödül, durum ya da nesnelere, çabasız (şans sonucu) elde edilenlerden aynı şeyler bile olsalar, psikolojik olarak daha değerli bulduklarını göstermektedir. (Aronson ve Mills, 1959; Gerard ve Mathewson 1966). Kendisini denge kuramında üzerinde durulan dengeli ya da

“rahat” durumlardan biri içinde düşünen içten denetimli bir denekte, böyle bir durumun kendi davranış ve çabaları sonucu olduğu biçiminde genel bir eğilimin bulunacağı daha önce belirtilmiştir. Bu nedenle, içten denetimlilerin rahat ya da dengeli olarak algıladıkları durumları, bunların kendi çaba ve davranışları sonucu olmayıp şans talih ve benzeri nedenlere bağlı olduğuna inanmak eğilimindeki dıştan denetimlilere oranla daha rahat (değerli) bulmaları doğal olarak, beklenebilir.

Aynı nedenlerle genelde, dengesiz (rahatsız edici) bulunan durumları içten denetimlilerin dıştan denetimlilere oranla daha rahatsız edici bulmaları ve bunları daha fazla değiştirmek istemeleri de doğal görünmektedir.

Bütün bunlar diğer üç toplumsal durum grubu içinde söylenebilir. Diğer bir deyişle, sırasıyla, tartışmalı, itici ve olumsuz dengeli durumlardan, genelde, daha rahat bulunan ve daha az değiştirilmek istenen anlaşmalı, çekici ve olumlu dengeli durumların içten denetimlilerce daha rahat olarak algılanıp daha fazla değiştirilmek istenecekleri kesitirebilir.

Amaç

Araştırmanın genel amacı belirli toplumsal durumların (Heider' in üzerinde durduğumuz sekiz durum) rahatlık ve değiştirme isteği açısından algılanmasında denetim odağının etkisini saptamaktır. Bunun içinde aşağıda daha ayrıntılı olarak verilen iki denence sımanacaktır.

Denenceler:

1. a) İçten denetimliler, karşıtlarına göre, genelde, daha rahat olarak algılanan dengeli, anlaşmalı çekici ve olumlu dengeli durumları dıştan denetimlilerle karşılaştırıldığında daha “rahat”; b) Gene karşıtlarına göre, genelde daha “rahatsız edici” olarak algılanan dengesiz, tartışmalı, itici ve olumsuz dengeli durumları da daha “rahatsız edici” olarak değerlendireceklerdir.

2. a) İçten denetimli denekler, karşıtlarına göre, hem genelde, daha az değiştirilmek istenen dengeli, anlaşmalı, çekici ve olumlu dengeli durumları; hem de; b) gene karşıtlarına göre, genelde daha fazla değiştirilmek istenen dengesiz, tartışmalı, itici ve olumsuz dengeli durumları dıştan denetimlilerden daha fazla “değiştirmek isteyeceklerdir”.

Önem:

Araştırma en az iki bakımdan önem taşımaktadır. İlk olarak, içten denetimli bireylerle dıştan denetimli bireyler arasında toplumsal durumların ya da kişilerarası ilişkilerin algılanıp yeniden düzenlenmesinde beklenen doğrultuda bir farklılığın bulunması bu tür ilişkileri bozuk kişilere yardım çabalarında denetim odağı'nın yararlı bir araç olabileceği yönünde bir fikir verecektir.

İkinci olarak, denetim odağı ölçekleri ülkemizde de kullanılmaya başlamıştır (Kâğıtçıbaşı 1972; Dönmez, 1983; Özyürek 1982; Başal ve Dönmez 1984). Ancak bu ölçeklerin ülkemizde geçerlik çalışmaları yapılmamıştır. Özellikle yukarıdaki ikinci denencenin desteklenmesi, hiç değilse, Rotter'ın geliştirdiği ve daha yaygın olarak kullanılan denetim odağı ölçeğinin ülkemizde geçerliği konusunda da dolaylı bir fikir verecektir.

Yöntem**Denekler:**

Denek olarak Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesinde öğretmenlik formasyonu programına devam eden Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya, Fen ve Eczacılık Fakülteleri 3 ve 4. sınıf erkek öğrencileri kullanılmıştır. Bu programdaki erkek öğrenci sayısı 550 dolaylarındadır. Bunlardan 500'ü denk olarak kullanılmıştır. Ancak, bu 500 denekten 98'i anketleri anlamadıkları ya da eksik doldurdıkları görüldüğünden araştırmadan çıkarılarak, geriye kalan 402 denekten elde edilen veriler üzerinde çalışılmıştır.

Süreç:

Heider'in denge kuramını sınavan çalışmalarda genellikle şöyle bir yol izlenmektedir. Kuramda üzerinde durulan toplumsal durumlar ayrı ayrı verilmekte ve deneklerden önce kendilerini verilen bir durum içinde düşünmeleri, sonra da, her durumun hemen altında görülen iki ölçekten birincisi üzerinde o durumu ne ölçüde "rahat" ya da "rahatsız edici" bulduklarını, ikincisi üzerinde de durumda bir "değişiklik" yapmak isteyip istemediklerini ve bunun derecesini belirtmeleri istenmektedir. Örneğin;

Siz (K) DK'yi seviyorsunuz. Siz X'e karşısınız.

DK "X"e taraftardır.

Önce kendinizi böyle bir durum içinde düşündükten sonra bu durumu ne ölçüde rahat ya da rahatsız edici bulduğuzunu aşağıdaki I. ölçek üzerinde; aynı durumda bir değişiklik yapmak isteyip istemediğinizi ve bunun derecesini de ikinci ölçek üzerinde düşüncenize uygun noktaları işaretleyerek belirtiniz.

Bu çalışmada da aynı yol izlenerek deneklerin 8 toplumsal duruma ilişkin "rahatlık" ve "değişiklik isteği" değerlendirmeleri 100 milimetrelilik ölçekler üzerinde alındıktan sonra, Rotter'ın Denetim Odağı Ölçeğinden güvenilirliği en yüksek 12 maddeden oluşan kısaltılmış bir denetim odağı ölçeği verilerek doldurmaları istenmiştir. Bu ölçekte en yüksek puan 12 en düşük puan ise sıfır (0)'dır. Puanlar düşük oldukları ölçüde içten denetimliliği, yüksek oldukları ölçüde dıştan denetimliliği yansıtırlar.

Daha sonra her deneğin denetim odağı puanı hesaplanmış, bütün deneklere ait puanlar büyüklük sırasına konmuş ve elde edilen dağılım ortancasından ikiye bölünerek, düşük puanlılar (0-4 arası) içten denetimliler, yüksek puanlılar (5-12 arası) dıştan denetimliler olmak üzere iki denek grubu oluşturulmuştur.

Sonuçta, içten denetimli grupla dıştan denetimli grubun Heider'in sekiz toplumsal durumuna verdiği "rahatlık" ve "değişiklik isteği" tepkileri daha önce varlığı saptanan dört eğilim açısından karşılaştırılmıştır.

Verilerin Çözümü ve Bulgular

Verilerin çözümünde, iki bağımsız ortalama arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını saptamada en uygun istatistik teknik olan t testi kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi olarak da .05 düzeyi kabul edilmiştir.

Birinci denencenin (a) bölümü ile ilgili, bulgular Çizelge 1'de verilmiştir. Çizelgede iki grup deneğin dengeli, anlaşmalı, çekici ve olumlu dengeli toplumsal durumlara ilişkin "rahatlık" değerlendirmelerinin karşılaştırılması görülmektedir.

Çizelgeden de görülebileceği gibi, sonuçlar birinci denencenin (a) bölümünü kısmen doğrulamaktadır. Beklendiği gibi anlaşmalı ve çekici durumlar içten denetimlilerce, dıştan denetimlilerle karşılaştırıldığında, anlamlı ölçüde daha rahat olarak algılanmış ya da değerlendirilmişlerdir. Dengeli ve olumlu dengeli durumlara ilişkin

ÇİZELGE — 1

Dengeli, Anlaşmalı, Çekici ve Olumlu Dengeli Durumlara İlişkin
“rahatlık” puanları t Testi Sonuçları

GRUPLAR

Durumlar	İçten Denetimliler			Dıştan Denetimliler			Sd	t değeri
	N	\bar{X}	SS	N	\bar{X}	SS		
Dengeli	201	61.29	35.21	201	61.29	33.54	400	0.00
Anlaşmalı	201	67.85	20.84	201	64.83	32.42	400	2.22*
Çekici	201	63.59	32.83	201	59.86	33.05	400	2.27**
Olumlu Dengeli	201	82.90	20.24	201	82.56	22.49	400	0.25

* .05 düzeyinde anlamlı

** .025 düzeyinde anlamlı

olaraksa, iki denek grubu arasında “rahatlık” değerlendirmeleri bakımından anlamlı bir farkın bulunmadığı görülmektedir.

Dengesiz, tartışmalı, itici ve olumsuz dengeli durumlara yani, I. denencenin (b) bölümüne ilişkin t testi sonuçları Çizelge 2’de verilmiştir. Açıkça görülebileceği gibi bu çizelgedeki t değerlerinden hiç-biri anlamlılık düzeyine varmamış, diğer bir deyişle, sonuçlar beklentileri desteklememiştir. İçten ve dıştan denetimli denekler arasında bu durumların “rahatlık” açısından algılanmasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

ÇİZELGE — 2

Dengesiz, Tartışmalı, İtici ve Olumsuz Dengeli Durumlara İlişkin
“rahatlık” puanları t testi Sonuçları

GRUPLAR

Durumlar	İçten Denetimliler			Dıştan Denetimliler			Sd	t değeri
	N	\bar{X}	SS	N	\bar{X}	SS		
Dengesiz	201	45.09	28.13	201	43.50	29.10	400	1.11
Tartışmalı	201	40.98	28.49	201	40.39	27.53	400	0.42
İtici	201	44.71	30.61	201	42.57	30.27	400	0.37
Olumsuz Dengeli	201	41.29	25.86	201	41.79	29.24	400	0.26

Dengeli, anlaşmalı, çekici ve olumlu dengeli durumlara yani 2. denencenin (a) bölümüne ilişkin “değişiklik isteği” puanları t testi sonuçları Çizelge 3’te görülmektedir. Buradaki sonuçlar da beklen-

tileri kısmen desteklemektedir. İkinci denencede belirtildiği gibi içten denetimli denekler, dıştan denetimlilerle karşılaştırıldığında, dengeli ve anlaşmalı durumları anlamlı ölçüde daha az değiştirmek istemişlerdir. Diğer iki durumda (çekici ve olumlu dengeli durumlar) da iki grubun ortalamaları arasındaki farklar beklenen yönde olmakla birlikte anlamlılık düzeyinde olmadıkları görülmektedir.

ÇİZELGE — 3
Dengeli, Anlaşmalı, Çekici ve Olumlu Dengeli Durumlara
İlişkin “değişiklik isteği” puanları t Testi Sonuçları
GRUPLAR

Durumlar	İçten Denetimliler			Dıştan Denetimliler			Sd	t değeri
	N	\bar{X}	SS	N	\bar{X}	S		
Dengeli	201	43.16	33.35	201	39.65	32.21	400	2.14**
Anlaşmalı	201	39.77	32.12	201	36.85	29.94	400	1.88*
Çekici	201	43.75	31.89	201	41.94	31.70	400	1.14
Olumlu Dengeli	201	24.50	27.23	201	22.89	26.63	400	0.85

* 05 düzeyinde anlamlı

** 0.025 düzeyinde anlamlı

Deneklerin dengesiz, tartışmalı, itici ve olumsuz dengeli durumlara “değişiklik isteği” olarak gösterdikleri tepkilerin t testi sonuçları Çizelge 4’te verilmiştir. Bu çizelgedeki sonuçlar genelde 2. denencenin (b) bölümünde kestirilenleri destekler görünmektedir. Beklendiği gibi, içten denetimli denekler, dengesiz, tartışmalı ve olumsuz dengeli durumları, dıştan denetimlilere oranla anlamlı ölçüde daha fazla değiştirmek istemişlerdir. Yalnızca, tartışmalı durumlara ilişkin olarak iki grup arasındaki fark, beklenen yönde olmakla birlikte anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır.

Özet ve Yorum

Araştırmada, Heider’in denge kuramından kaynaklanan sekiz toplumsal duruma iki grup denegin farklı tepki göstereceği düşüncesinden yola çıkılarak 201 içten ve 201 dıştan denetimli erkek öğrencinin bu durumlara “rahatlık” ve “değişiklik isteği” açısından tepkileri karşılaştırılmıştır. Denekler tepkilerini her durumun hemen altında bulunan ve bir ucunda sıfır (0), diğer ucunda yüz (100) yazılı

ÇİZELGE — 4

Dengesiz, tartışmalı, itici ve olumsuz dengeli durumlara ilişkin.
“değişiklik isteği” puanları t Testi Sonuçları

GRUPLAR

Durumlar	İçten Denetimliler			Dıştan Denetimliler			Sd	t değeri
	N	\bar{X}	SS	N	\bar{X}	SS		
Dengesiz	201	59.33	26.78	201	57.10	27.33	400	1.66*
Tartışmalı	201	62.00	25.27	201	60.10	25.04	400	1.51
İtici	201	59.27	28.06	201	56.84	28.17	400	1.95*
Olumsuz Dengeli	201	69.93	26.34	201	59.39	25.71	400	2.46**

* .05 düzeyinde anlamlı

** .01 düzeyinde anlamlı

100 mm'lik iki ölçek üzerinde belirtmişlerdir. Herhangi bir durumla ilgili bir değerlendirme ya da tepki ölçek üzerinde 100'e yaklaştığı ölçüde, o duruma ilişkin rahatlık algısının derecesi ve değişiklik isteği artmaktadır.

Araştırmalar, bu çalışmada kullanılan sekiz durumdan, dengeli olanların dengesizlerden, anlaşmalı olanların tartışmalılarından, çekici olanların iticilerden, olumlu dengeli olanların olumsuz dengelilerden, genelde, daha “rahat” olarak algılandıklarını, ve daha az “değiştirilmek istendiklerini” göstermiştir.

Rotter'ın denetim odağı kavramına ilişkin araştırma sonuçları da içten denetimli deneklerin, dıştan denetimlilerle karşılaştırıldığında, içinde buldukları durumlarda çevresel uyaran ve ipuçlarını daha iyi değerlendirdiklerini, çevreleri üzerinde daha etkili olduklarını, durumlarını düzeltme girişimi açısından daha etkin olduklarını ve kendilerine daha fazla güvendiklerini ortaya koymaktadır.

Böylece, iki kuramsal yaklaşımın uyuşur görüldüğü noktalardan yararlanılarak iki denence geliştirilmiş ve sınanmıştır. Aşağıda bulgular gözden geçirilmiş ve tartışılmıştır.

I. Denence ya da “Rahatlık” Tepkilerine İlişkin Bulgular:

Çizelge 1'de görüldüğü gibi, birinci denencenin ilk bölümü kısmen desteklenmiştir. Özetle, anlaşmalı ve çekici durumlar, içten denetimli denekler tarafından, dıştan denetimlilere oranla, ve beklendiği gibi daha “rahat” olarak algılanmıştır. İki grup arasındaki

durumlara ilişkin farkların anlamlı olduğu görülmektedir. Dengeli ve olumlu dengeli durumlarda ise iki grup arasında, beklenen yönde, anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Denencenin 2. bölümünde, içten denetimli grubun dengesiz, tartışmalı, itici ve olumsuz dengeli durumları, dıştan denetimli gruba göre daha "rahatsız edici" bulacağı kestirilmiştir. Ancak, Çizelge 2'den de anlaşılacağı gibi, bu tahmin gerçekleşmemiş, iki grup arasındaki farklar beklenen yönde olmakla birlikte, hiçbiri anlamlılık düzeyine ulaşamamıştır.

II. Denence ya da "Değişiklik İsteği" Tepkilerine İlişkin Bulgular:

İkinci denence, içten denetimli denklemlerin, hem (a) dengeli, çekici ve olumlu dengeli durumları, hem de (b) bunların karşıtlarını (dengesiz, tartışmalı, itici ve olumsuz dengeli durumlar) diğer gruba oranla daha fazla değiştirmek isteyecekleri biçiminde idi

Bulgular bu denencenin birinci bölümünün de kısmen desteklendiğini göstermektedir (Çizelge 3). Kısaca, bütün durumlara ilişkin farklar beklenen yönde olmakla birlikte, içten denetimli denekler bunlardan, yalnızca, dengeli ve anlaşmalı durumları, diğer gruptan anlamlı ölçüde daha fazla değiştirmek istemişlerdir. Çekici ve olumlu dengeli durumlarla ilgili farklar anlamlı bulunmamıştır.

Çizelge 4'ten de görülebileceği gibi birinci denencenin ikinci bölümü hemen tümüyle desteklenmiştir. Diğer bir deyişle, içten denetimli denekler dengesiz, tartışmalı, itici ve olumsuz dengeli durumların tümünü, dıştan denetimlilerden daha fazla değiştirmek istemişlerdir. Yalnızca, tartışmalı durumlara ilişkin fark anlamlı bulunmamış, ancak, anlamlılık düzeyine çok yaklaşmıştır.

Sonuç:

Özellikle, karşıtlarına göre, genelde, daha rahatsız edici bulunan dengesiz, tartışmalı, itici ve olumsuz dengeli durumların, içten denetimli grup tarafından, dıştan denetimli gruba göre, daha fazla değiştirilmek istenmesi, içten denetimli deneklerin bozuk kişilerarası ilişkileri düzeltmek için girişimde bulunmaya, birşeyler yapmaya daha eğilimli olduklarının bir işareti sayılabilir. Kısaca, denetim odağı toplumsal durumların ve kişilerarası ilişkilerin daha gerçekçi bir biçimde algılanıp yeniden düzenlenmesinde etkili görülmektedir.

Ayrıca, denencelerin kısmen de olsa desteklenmesi, Rotter'in denetim odağı ölçeğinin, tümüyle değilse bile, bu araştırmada kullanılan 12 maddelik bölümüyle, ülkemizde de geçerli olabileceğinin bir belirtisi sayılabilir.

İlginç bir nokta olarak, içten denetimli deneklerin dengesiz, tartışmalı, itici ve olumsuz dengeli durumlar yanında, dengeli, anlaşmalı vb. durumları da, genelde, dıştan denetimli gruba oranla, daha fazla değiştirmek istedikleri görülmektedir (bkz. Çizelge 3).

Bunun nedeni, bütün dengeli, anlaşmalı vb. durumların deneklerin gözünde aynı değeri taşımaması olabilir. Çünkü, bazı dengeli durumlar diğer bazı dengeli durumlardan, bazı anlaşmalı durumlar diğer bazı anlaşmalı durumlardan daha "rahat" (değerli) olarak algılanmaktadır. Dolayısı ile içten denetimli deneklerin dengeli, anlaşmalı vb. durumları da, genel olarak, (bunları daha çok tercih edilen diğer dengeli, anlaşmalı vb. durumlara dönüştürme yönünde) dıştan denetimlilerden daha fazla değiştirmek istemeleri, daha önce bu gruba ilişkin olarak sözü edilen bulgular ışığında, doğal sayılmalıdır.

Öte yandan, denencelerin tam olarak desteklenmemesinin iki mantıksal nedeni olabilir. İlk olarak, bu çalışmada deneklere gerçek değil, varsayımsal durumlar verilmiştir. Böyle olunca da, özellikle, içten denetimlilerin durumlardaki ilişkileri yeteri yeğlilikte içlerinde duymadıkları, "tanımadığım, ilişkide bulunmadığım ve ilerde de bulunmayacağım, hayali kişilerle ilişkiler" anlayışı ile tepkide buldukları düşünülebilir. Gerçek durumlar verildiğinde ilişkilerin deneklerce daha ciddiye alındığı görülmektedir (Mower, 1977).

İkinci olarak, eğer, deneklere her durum içindeki diğer kişi (DK) ile gelecekte de ilişkide bulunacakları izlenimi verilebilir ve durumlardaki I. kişi (K) ile özdeşleşmeleri sağlanabilirse tepkilerinin daha içten ve belirgin olduğu görülmektedir (İnsko, Songer, ve McGarvey 1976; Miller ve Norman 1967).

Daha içten, ciddi ve yeğin tepki gösterme ise, daha çok, içten denetimlilerle ilgilidir. Çünkü, bunlara göre, içinde buldukları durumlar kendi davranışlarının bir sonucudur. Bu nedenle, genelde rahat bulunan durumları daha rahat, rahatsız edici bulunanları da daha fazla değiştirmek istemeleri doğaldır. Dıştan denetimlilere göre ise, içinde buldukları durumlar kendi eserleri değildir, bu nedenle de, nasıl olsa, yapabilecekleri fazla birşey yoktur.

Kısaca, aynı araştırmanın anlatılan biçimlerde tekrarlanması durumunda, denencelerin doğrulanma olasılığı daha yüksek görünmektedir..

KAYNAKÇA

- Başal, H. A., ve Dönmez, A. Çevre büyüklüğü ve 10-12 yaş ilkökul çocuklarında denetim odağı (Locus of Control). *Eğitim ve Bilim*, 1984, 49, 9, 10-19.
- Battle, E. S. Motivational determinants of academic task persistence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1965, 2, 209-218.
- Bledsoe, J. Personality characteristics differentiating internal and external college women. *Journal of Psychology*, 1979, Vol. 103, 81-86.
- Brickman, P. and Horn, C. Balance theory and interpersonal coping in triads, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1973, 26 (3), 347-355.
- Bryant, B. K. Locus of control related to teacher-child interperceptual experiences. *Child Development*, 1974, 45, 157-164.
- Burnstein, E. Sources of cognitive bias in the representation of simple social structures: Balance, minimal change, positivity, reciprocity, and the respondent's own attitude. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1967, 7 (1), 36-48.
- Chance, J. E. Academic correlates and maternal antecedents of children's belief in external or internal control of reinforcements. In J. B. Rotter, J. E. Chance, ve E. J. Phares (Eds.), *Applications of a Social Learning Theory of Personality*. Toronto: Holt-Rinehart, 1972.
- Cohen, S., ve Oden, S. An examination of creativity and locus of control in children. *Journal of Genetic Psychology*, 1974, 124, 179-185.
- Cohen, A., ve Farley, F. H. An exploratory study of individual differences in perceptual centering and decentering. *Journal of Psychology*, 1973, 84, 133-136.
- Deysach, R. E., Keller, H. R., Ross, W., ve Hiers, T. C. Social decentering and locus of control in children. *Journal of Psychology*, 1975, 90, 229-235.
- Dönmez, A. Cognitive biases: A cross-cultural study. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kansas Üniversitesi, A.B.D., 1975.
- Dönmez, A. Denetim odağı (locus of control) ve çevre büyüklüğü. *A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1983, 16, 1, 37-47.
- DuCette, J. Wolk, S. Cognitive and motivational correlates of generalized expectancies for control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1973, 26, 420-426.
- DuCette, J., Wolk, S., ve Friedman, S. Locus of control and creativity in black and white children. *Journal of Social Psychology*, 1972, 88, 297-298.
- Gilmore, T. M. Locus of control as a mediator of adaptive behavior in children and adolescents. *Canadian Psychological Review*, 1978, 19, 1-16.

- Gochman, D. S. Some steps towards a psychological matrix for health behavior. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 1971, 3, 88-101.
- Gregory, W. L., ve Nelson, D. V. Locus of control and cue explication. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1978, 4 (2), 248-251.
- Gutman, G. M., and Knox, R. E. Balance, agreement and attraction in pleasantness, tension, and consistency ratings of hypothetical social situations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1972, 24 (3), 351-357.
- Heider, F. *The Psychology of Interpersonal Relations*. New York: Wiley, 1958.
- İnsko, C. A., Songer, E., ve McGarvey, W. Balance, positivity, and agreement in the Jordan paradigm: A defense of Balance Theory. *Journal of Experimental Social Psychology*, 1974, 10, 53-83.
- Jordan, N. Behavioral forces that are a function of attitude and cognitive organization. *Human Relations*, 1953, 6. 273-287.
- Kağıtçıbaşı, Ç. *Sosyal Değişimin Psikolojik Boyutları: İzmir Lise Öğrencileri üzerinde bir İnceleme*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yay., 1972, A-5.
- Kennelly, K., ve Kinley, S. Perceived contingency of teacher administered reinforcements and academic performance of boys. *Psychology in the Schools*, 1975, 12, 449-453.
- Lefcourt, H. M. *Locus of Control: Current Trends in Theory and Research*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates, 1976.
- Lefcourt, H. M., ve Wine, J. Internal versus external control of reinforcement and the deployment of attention in experimental situations. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 1969, 1, 167-181.
- Lombardo, J. P., ve Berzonsky, M. Locus of reinforcement control, self-image disparity, and self-acceptance: A replication. *Journal of Genetic Psychology*, 1975, 127,147-148.
- McGhee, P. E., ve Crandall, V. C. Beliefs in internal-external control of reinforcements and academic performance, *Child Development*, 1968, 39, 91-102.
- Miller, C. E., ve Dorman, R. M. G. Balance, agreement, and attraction in hypothetical social situations. *Journal of Experimental Psychology*, 1976, 12, 109-119.
- Morrisette, J. An experimental study of the theory of structural balance. *Human Relations*, 1985, 11, 239-245.
- Mower, W. C. A limitation of balance theory: The effects of identification with a member of the triad. *European Journal of Social Psychology*, 1977, 7, 111-116.
- Moser, A. J., ve Moser, J. K. Locus of control as a determinant of environmental manipulation in the youthful offender. *Corrective and Social Psychiatry and the Journal of Applied Behavior Therapy*, 1973, 19, 35-39.
- Johnson, A. R. Cognitive biases: A clarification of relative effects and variation by triad form and type. Yayınlanmamış master tezi, Kansas Üniversitesi A.B.D. 1972.
- Nowicki, S., ve Walker, C. The role of generalized and specific expectancies in determining academic achievement. *Journal of Social Psychology*, 1974, 94, 275-280.
- Özyürek, M. *Birlikte ve ayrı eğitimin etkililiği: benlik kavramı ve denetleme odağı*. A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 123, A Ü. Basımevi-Ankara, 1983.

- Pandey, J. Social participation as a function of internal-external control of reinforcement. *The Journal of Social Psychology*, 1979, 107, 285-286.
- Pandey, J., Khan, M. E. Social action as a function of internal-external control of reinforcement. *The Journal of Social Psychology*, 1977, 103, 305-306.
- Phares, E. J. Differential utilization of information as a function of internal-external control. *Journal of Personality*, 1968, 36, 649-662.
- Phares, E. J. Locus of control. In Harvey London and John E. Exner Jr. (Ed.), *Dimensions ve Personality*, New York: John Wiley and Sons, 1978.
- Powell, A. Alternative measures of locus of control and the prediction of academic performance. *Psychological Reports*, 1971, 29, 47-50.
- Price, K., Harburg, E., ve Newcomb, T. M. Psychological balance in situations of negative interpersonal attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1966, 3, 265-270.
- Reimanis, G. School performance, intelligence, and locus of reinforcement control scales. *Psychology in the Schools*, 1973, 10, 207-211.
- Rotter, J. B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcements. *Psychological Monographs*, 1966, 80, 1-28.
- Rodrigues, A. Effects of balance, Positivity and agreement in triadic social relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1967, 5 (4), 472-476.
- Smith, M., ve Inkeles, A. The OM scale: A comparative sociopsychological measure of individual modernity. *Sociometry*, 1966, 29, 353-377.
- Whitney, R. E. Agreement and positivity in pleasantness ratings of balanced and unbalanced social situations: A crosscultural study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1971, 17, 11-14.
- Wolk, S., ve DuCette, J. Intentional performance and incidental learning as a function of personality and task dimensions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1974, 29, 90-101.
- Zajonc, R. Cognitive theories in social psychology. In Lindsey (Ed.), *Handbook of Social Psychology*, Reading Massachusetts: Addison-Wesley, 1966.